

О.М.Корнієнко

А.Н.Корниенко

О.М.Korniyeenko

Сумський національний аграрний університет

Сумский национальный аграрный университет

Sumy National Agrarian University

**КРИЗА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА:
СВІТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ.
КРИЗИС МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА СОВРЕМЕННОГО
ОБЩЕСТВА: МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЙ АСПЕКТ.
THE CRISIS OF MULTI-CULTURALISM OF A MODERN SOCIETY:
GLOBAL ASPECTS.**

Анотація. У статті аналізуються світоглядні аспекти кризи мультикультуралізму в сучасному поліетнічному суспільстві. На думку автора криза мультикультуралізму пов'язана з кризою самої європейської культури, з пануючим в ній постмодерністським світорозумінням, світоглядним менталітетом, який заперечує субординативізм та ієрархічність у розумінні буття і перш за все у власне людських його проявах. Така "децентралізація" може обернутися тим, що звільнення різноманіття культуротворчої активності людини від пов'язаності єдиним началом постане водночас і звільненням сил саморозпаду культури.

Аннотация. В статье анализируются мировоззренческие аспекты кризиса мультикультурализма в современном полиэтничном обществе. По мнению автора кризис мультикультурализма связан с кризисом самой европейской культуры, с господствующим в ней постмодернистским миропониманием, мировоззренческим менталитетом, который отрицает субординативизм и иерархичность в понимании бытия и прежде всего в собственно человеческих его проявлениях. Такая "децентрализация" может обернуться тем, что освобождение многообразия культуротворческой активности человека от связанности единым началом станет одновременно и освобождением сил самораспада культуры.

Проблемы мультикультурализма связанные с конфликтом «западной» и «восточной» модели нации, если в первой верховенство имеет закон, то во второй - традиция. «Западная» модель нации рассматривает нацию как полиэтничное образование, поэтому ее основу составляет гражданская идентичность.

Прогресс этнических отношений логически можно представить как процесс замещения природных детерминант на социальные. И если архаичная стадия развития этносов отмечена доминированием природно-биологических детерминант над социальными (основанием этой стадии этногенеза является родственные связи, которые пронизывают всю сферу общественных отношений), то на стадии национальной, на которой происходит интеграция этнических сообществ в нации, между которыми образуются межнациональные связи, социальные компоненты начинают доминировать над природными.

Ведущие государства-нации и их граждане исторически прошли все «этажи» этногенеза. Что же касается иммигрантов из государств «традиционной» культуры, то они «застряли» в лифте кровно-родственного (племенного) этапа. Поэтому критика политики мультикультурализма в первую очередь направлена на то, что она поддерживает не столько культуры, сколько общины, которые берут на себя миссию представительства интересов всего этноса. Такая поддержка общин стимулирует развитие групповой идентичности, замещая идентичность индивидуальную, закрепляет власть общины над индивидом. Таким образом происходит искусственное консервирования традиционно общинных отношений, тормозится индивидуальная интеграция представителей разных культур в гражданское общество

Abstract. The article analyzes the outlook aspects of the crisis of multiculturalism in a modern multiethnic society. In the opinion of the author, the crisis of multiculturalism is associated with the crisis of European culture itself, with its dominant postmodern worldview, a philosophical mentality that denies subordinationism and hierarchy in the concept of being, and above all in its own human manifestations. Such "decentralization" may result in the fact that the liberation of the diversity of the cultural activity of a man from the unity under the similar beginning will arise at the same time as the liberation of the forces of self-destruction of culture.

The problems of multiculturalism are connected with the conflict of the "western" and "eastern" models of a nation, if the rule of law takes the first place in the first model, then in the second it is tradition. The "Western" model of a nation treats the nation as a multi-ethnic entity, and it is based on the civil identity.

The progress of ethnic relations can be logically presented as a process of substituting natural determinants for social ones. And if the archaic stage of the development of ethnic groups is marked by the domination of natural and biological determinants over social (the basis of this stage of ethnogenesis are family ties that penetrate the entire sphere of social relations), then at the national stage, in which the integration of ethnic communities in the nation between which interethnic relations are formed, social components begin to dominate the natural.

Leading nation-states and their citizens historically passed all the "floors" of ethnogenesis. As for immigrants from the states of "traditional" culture, they "get stuck" in the elevator of the blood-related (tribal) stage. Therefore, criticism of the policy of multiculturalism is primarily aimed at supporting not only culture, but

also the communities that take on the mission of representing the interests of the entire ethnic group. Such community support stimulates the development of group identity, replacing the identity of the individual, consolidating the power of the community over the individual. Thus, there is an artificial preservation of traditional-communal relations, and the individual integration of representatives of different cultures in civil society is impeded.

Ключові слова: мультикультуралізм, толерантність, нація, етногенез, громадянська ідентичність, поліетнічність.

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, нация, этногенез, гражданская идентичность, полиэтничность

Key words: multiculturalism, tolerance, nation, civil identity, ethnogenes, polyethnicity.

Однією із визначальних ознак сучасного етапу розвитку суспільства є зміцнення його інтеграції при одночасному різкому збільшенні його різноманітності. Таке протиріччя ставить проблему розвитку и збереження в окремо взятій країні і світі в цілому культурних відмінностей, співіснування культур різноманітних співтовариств (етнічних, релігійних) з метою їх взаємопроникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському, загальноцивілізаційному руслі світової культури. Мультикультуралізм як політика, як теорія, як ідеологія, як принцип є одним із варіантів вирішення даної проблеми.

У кінці першого десятиліття XXI століття ряд лідерів провідних країн Західної Європи оголосили про кризу політики мультикультуралізму в їхніх країнах. Така самокритика лідерів країн, які є законодавцями політичної моди на європейському континенті, викликала неабияку ейфорію у противників політики мультикультуралізму у світі, в тому числі у нашій країні. Але заяви про кризу, аж ніяк не означає відмову від політики мультикультуралізму

Звичайно, лідери провідних європейських країн ні в якому випадку не ставили під сумнів саму необхідність мирного співіснування представників різних культур і одній державі. Слово «провал» вони використовували, даючи оцінку не самому мультикультуралізму як політичній стратегії, а тактиці практичної реалізації цієї стратегії, невірною обранням принципам організації взаємодії етнічних, расових і релігійних громад в одній країні, що привело до мультикультурної дезінтеграції їх країн. І на таку оцінку у них були підстави.

Сама ідея мультикультуралізму виникає у другій половині XX ст. в Європі і передбачала перш за все включення в її культурне поле елементів культур іммігрантів з країн «третього світу» (у томі числі і з бувших колоній європейських країн). Вважалося що мігранти, які виконували роль дешевої робочої сили покинуть країну, коли в них відпаде потреба. Як сказала фрау Меркель «ми самі себе тишили і говорили собі: «вони у нас не залишаться, колись вони пойдуть», але так не сталося». Багато мігрантів, здебільшого із Туреччини віддали перевагу залишитися в Німеччині, перевізши туди свої

сім'ї і завівши дітей. Європейці, які не розраховували на таку довгострокову перспективу, не прикладали достатньо зусиль, щоб асимілізувати мігрантів. А між тим з'явилося друге, третє покоління мігрантів – діти, правнуки, мігрантів першої хвилі. Якщо представники першої хвилі міграції використовувались на низькооплачуваних роботах і були вдячні за це (врешті решт життя в передмістях того ж Парижу, чи Лондону було значно кращим, аніж існування в африканських країнах, які отримали незалежність), то їх діти вже захотіли більшого. Вони відчули блага цивілізації і не порівнюють своє положення з тим, які б вони мали блага на батьківщині своїх пращурів. Їх батьківщина Європа, і цим вони відрізняються від першого покоління. Між тим європейські суспільства не готові вважати їх цілком своїми. І вони не можуть знайти своє місце у європейських співтовариствах. Самі мігранти ставши частиною європейського суспільства, самі хочуть жити на європейському рівні і будуть нехтувати «чорною роботою», заради якої їх завозили і продовжують завозити. Врешті решт накопилася критична маса людей, які усвідомлюють своє потурання і все менше згодних з цим миритися. У XVIII ст. Вольтер якось зауважив, що хоча всі люди народжуються свободними, але мешканці Тимбукту про це не знають. Відомий гуманіст Джордж Оруелл продовжив думку, що в XX столітті і мешканець Тимбукту дізнався про це, і з тих пір світ не знає спокою.

Ідеологія мультикультуралізму була сформована «лівим» післявоєнним рухом, як реакція на нацизм і фашизм і являла собою іншу крайність. Передбачалося, що нова європейська культура повністю відмовиться від консерватизму, націоналізму і християнської релігійності – і стане зручним середовищем для вирішення старих конфліктів і адаптації прибуваючих мігрантів із країн «Сходу» до «свободного світу». Але відбулося все навпаки: по мірі зростання національних громад асиміляція мігрантів уповільнюється, «нові європейці» не хочуть засвоювати мову, знайомитися з культурою Європи, нехтують громадянськими інститутами, віддаючи перевагу варитися у власному середовищі, формуючи замкнені земляцтва, які підпорядковуються своїм традиційним лідерам і які тяготяться від чужих для них законів держави, якщо тільки вони (закони) не відносяться до отримання щедрої соціальної допомоги і безкоштовного житла. Часто вони не просто зберігають свою релігію, але обирають найбільш екстремальні її форми. Радикально ослаблена «автохтонна» культура Європи нічим не привернула до себе мігрантів (окрім соціальних благ і мрій про «красиве життя»). Масово переїжджаючи до Старого Світу, вони зберігають свою самобутність і обособлюються від «безликих європейців». По суті в Європі відсутній конфлікт між християнством та ісламом, тому що європейська цивілізація історично ослаблена секуляризмом Нового часу, який прийшовши на зміну Середньовіччю фактично визначив всю новітню історію європейської цивілізації. Російський релігійний філософ С.М. Булгаков так оцінив ці історичні етапи: «Средние века и новое время настолько противоположны и , вместе с тем, настолько схожи между собой, как вогнутость и выпуклость одного и того же рельефа, рассматриваемого с

разных сторон. Средние века утверждали только божественное начало в жизни...стремясь во имя этого божественного начала задавить человеческое начало и его свободу...Напротив, новое время, в своей односторонней реакции против средневековья, склонно и совсем позабыть о божественном начале; всецело поглощенное развитием чистой человечности, оно стоит на границе безбожия, практически неудержимо переходящего в языческое многобожие, натурализм и идолопоклонничество. Средневековье признавало безземное небо и только мирилось, как с неизбежным злом, с землей; Новое время знает главным образом, землю, и только для частного, личного употребления, как бы по праздникам в храме, вспоминает небо» [1,169-170]. Ці рядки, написані на початку ХХ століття є актуальними, тому що дозволяють зрозуміти глибинні причини кризи європейської цивілізації, її слабкість і немічність перед викликами сучасності. Ця цитата може бути ще актуальнішою, якщо характеристику, яку дав С.М. Булгаков Середньовіччю європейсько-християнському, застосувати до характеристики сучасного ісламу. Іслам ще не пройшов до кінця свого Середньовіччя, яке вже пережило християнство.

У сучасному європейському суспільстві пануючим є постмодерністське світорозуміння, світоглядний менталітет, який заперечує субординативізм та ієрархічність у розумінні буття і перш за все у власне людських його проявах, і декларує поліфонічність та гетерархічність (на відміну від ієрархічності) організації явищ духовного життя людини. Проте субординативізм, який цілком природно має свої межі, відіграє значну організаційно-регулятивну функцію в людській поведінці. І це стосується не тільки архаїчної свідомості, а й свідомості сучасної людини.

Як свідчить історичний досвід, відмова від субординативізму породжує серйозні колізії в людській поведінці, відбувається розмивання ціннісних регулятивів людської діяльності, найглибших смислових структур поведінки. Руйнуються, зокрема, смислові структури, засновані на суперечності між величчю і ницистю, силою і слабкістю, істиною і брехнею, смыслом і безглуздістю, успіхом та поразкою, героїзмом та боягузством. Персоналізовані ідеали та “референтні особистості” суспільства виявляються водночас ідеалами й антиідеалами, героями й антигероями. Альтернативні начала співжиття переплітаються, межа між полюсами поступово зникає. За такої ситуації відмова від ієрархістських уявлень про світ та людину завершується повною світоглядно-ціннісною розгубленістю. Така “децентралізація” може обернутися тим, що звільнення різноманіття культуротворчої активності людини від пов’язаності єдиним началом постане водночас і звільненням сил саморозпаду культури. Про цю небезпеку все частіше говорять нині культурологи, її болісно переживають політики, вона торкнулася всіх сфер людської життєдіяльності.

Образ життя сучасного європейця націлений на життя заради сьогодення, весь сенс діяльності людини зводиться до збагачення до нескінченності, до споживацтва. Життя заради грошей породжує бездуховність, руйнує в особистості гармонію розуму, інтуїції і почуттів, а це

– джерело стресів, деградації, масового розпаду сімей, особистісного відчуження і болісного ізоляціонізму.

Толерантність як соціальна цінність, яка забезпечує права людини, свободу і безпеку, збереження різноманітності, природнього права на відмінність, несхожість починає тлумачитися як моральний нігілізм, індиферентність до різноманітних проявів аморалізму, до тих цінностей, які формувалися віками. До речі толерантність, яка полягає в наданні іншим право жити у відповідності із своїм світоглядом, не повинна надавати іншим право бути не толерантним. Для того щоб толерантність працювала, її повинні визнавати обидві сторони, що для представників деяких релігійних і етнічних співтовариств є неприйнятним апіорі.

Одна із причин кризи мультикультуралізму в Європі полягає в тому, що держава і суспільство постають у вигляді окремих розрізнених утворень, які живуть пліч о пліч, але не співпрацюють, не ідентифікують себе як єдину державу. Вихід нами бачиться у тому, що основою державної політики в поліетнічному суспільстві повинна стати політика громадянської ідентичності.

Громадянська ідентичність складає основу «західної» моделі нації, яка розглядає націю як поліетнічне утворення, як спільноту, що об'єднує людей різних етнічних спільнот, що ґрунтується на політико-юридичній рівності її членів. В протилежній «східній» моделі нація – це спільнота людей, об'єднаних спільним походженням. Те місце, яке має закон у західній громадянській моделі, в етнічній моделі посідає народна культура, в першу чергу мова, звичаї, традиції. В одній моделі верховенство має закон, в іншій – традиція.

Етнос є діалектичною єдністю двох сторін: природно-біологічної та соціальної. В етнічних спільнотах біологічне існує через соціальне і навпаки. Будучи за своїм походженням феноменом а ні чисто соціальним, а ні виключно біологічним, етнічне проявляється десь на переході, на межі цих характеристик. Прогрес етнічних відносин логічно можна уявити як процес заміщення природних детермінант на соціальні. І якщо архаїчна стадія розвитку етносів відмічена домінуванням природно-біологічних детермінант над соціальними (підставою цієї стадії етогенезу є родинні зв'язки, які пронизують всю сферу суспільних відносин), то на стадії національній, на якій відбувається інтеграція етнічних спільнот в нації, між якими утворюються міжнаціональні зв'язки, соціальні компоненти починають домінувати над природними.

Історична лінія етносів полягає в тому, щоб піднести людину як індивіда від симбіозу з природою у формі напівтваринної залежності від неї, від обмеженості й примітивності родоплемінного буття, кровних зв'язків і стосунків до суспільних утворень, які забезпечують розвиток людини як особистості. до безмежної повноти інтелектуального й духовно-культурного взаємообміну, до всеєдності всіх головних царин суспільного життя на підставі принципів самореалізації, які забезпечують у сукупності

саморозкриття й самоствердження людини в усьому багатстві індивідуальності й надають їй статус космічної істоти.

Таким чином, об'єктивний критерій прогресу етногенезу слід шукати не в стані самих етносів, а в тих зв'язках, що виникають, з одного боку, між індивідом і спільнотою, а з іншого боку - між спільнотами в ході історичного розвитку, і які описуються категоріями "свободи" і "необхідності". З достатньою ефективністю за об'єктивний критерій прогресу етногенезу можна прийняти зростання ступеня свободи. Ще Гегель підмітив, що "Схід знає і знає тільки, що один вільний, грецький та римський світ знає, що деякі вільні, германський світ знає, що вільні всі"[2,98]. І хоча Гегель явно перебільшував розвиток буржуазних відносин у Пруссії, однак, загальна тенденція підмічена, на нашу думку, вірно. Історія трактується Гегелем як прогрес в усвідомленні свободи і її об'єктивації в політико-правових формах та інститутах [2,98-99]. Прогрес етнічного феномену, що являє собою діалектичну єдність природно-біологічної і соціальної сторін логічно можна уявити як процес заміщення природних детермінантів етногенезу на соціальні. Природне і соціальне повинні бути розмежовані не тільки як дві фази становлення етносів, але і як явища, що існують та взаємодіють протягом всієї історії людства. Міра розвитку свободи (об'єктивний критерій прогресу етногенезу) знаходиться в прямопропорційній залежності від міри домінування соціальних характеристик етнічного над природно-біологічним.

Провідні держави-нації і їх громадяни історично пройшли усі «поверхи» етногенезу. Що ж стосується іммігрантів із держав «традиційної» культури, то вони «застрягли» в ліфті кровно-родинного (племінного) етапу. Тому критика політики мультикультуралізму в першу чергу направлена на те, що вона підтримує не стільки культури, скільки громади, які беруть на себе місію представництва інтересів всього етносу. Така підтримка громад стимулює розвиток групової ідентичності, заміщуючи ідентичність індивідуальну, закріплює владу громади над індивідом. Таким чином відбувається штучне консервування традиційно-общинних відносин, гальмується індивідуальна інтеграція представників різних культур в громадянське суспільство.

Досвід політики мультикультуралізму країн західної Європи, США і Канади є цінним і повчальним для України. В Україні процес формування громадянської (політичної) нації проходить досить складно. Якщо українська етнічна нація – це продукт історії, що увібрав у себе досвід століть, то українська поліетнічна нація – це швидше феномен майбутнього. Українська поліетнічна нація – це громадяни держави, що усвідомлюють себе як єдине «ми» без розподілу за етнічними ознаками.

В поліетнічному суспільстві етнічні ознаки мова, звичаї, традиції можуть стати чинниками, які не об'єднують, а навпаки роз'єднують суспільство. І цей факт обов'язково слід враховувати при реалізації громадянської ідентичності. З цього приводу актуальними залишаються думки В. Липинського викладені в його листі до Богдана Шемета написаного

у Райхенау 12 грудня 1925 р. : «Коли Ви хочете, щоб була Українська Держава – Ви мусите бути патріотами, а не шовіністами.

Це значить, перш за все, що Ваш націоналізм мусить спиратися на любов до своїх земляків, а не ненависть до них, за те, що вони не українські націоналісти. Для Вас, наприклад, мусить бути ближчий український москвофіл чи польонофіл ..., аніж чужинець, який Вам мав би допомогти визволитися від Москви чи від Польщі. Ви мусите все своє почуття і весь свій розум зосередити на тому, щоб найти розуміння, найти спільну політичну мову з місцевим москвофілом чи польонофілом – іншими словами: сотворити з ними разом на Українській Землі окрему державу.

Бути патріотом – це значить бажати всіма силами своєї душі створення людського, державного і політичного співжиття людей, що житимуть на Українській землі, а не мріяти про втоплення в Дніпрі більшості своїх же власних земляків. Бути патріотом – це значить перш за все вимагати гарних і добрих учинків від себе, як від українця, а не перш за все ненавидіти інших тому, що вони «не українці». Натомість бути шовіністом – це значить прикривати свою духовну пустку ... фанатичними вигуками про «неньку Україну», про «рідну мову», про «ми – українці!», про клятих «москалів і ляхів» і т.п. Борони Вас Боже від такого роду «націоналізму», який може принести тільки те, що вже приніс: руїну України.»[3,745-746].

Важливим консолідуючим чинником нації повинне стати, в першу чергу, відчуття громадянства України, яка однаково дбає про своїх синів і дочок, не розділяючи їх за етнічною, соціальною, расовою, релігійною чи іншими ознаками. Це об'єктивний процес, який слід постійно підтримувати і розвивати спираючись на ідеали свободи, братерства, поваги до священних прав людини та громадянина. Процес національної емансипації повинен відбуватися в напрямку загальнодемократичному, проєвропейському.

Таким чином, не дивлячись на існуючі недоліки і помилки в реалізації мультикультуралізму, альтернативи йому в сучасному поліетнічному суспільстві, яке базується на засадах гуманізму, свободи культурного самовираження, демократії не існує, в тому числі для України, якщо вона себе бачить європейською, демократичною країною.